

Handleiding Dialexicon Twents Online

Voorlopige onvolledige versie 2024.12.29

Grijze tekstgedeelten zijn nog niet van toepassing bij de eerste publieke versie van DTO.

1 Algemeen

Het Dialexicon Twents Online (DTO) werkt in een webverkenner op alle mogelijke systemen. In uitgangspositie zijn zichtbaar: een kopregel met een **keuzemenu**, een **zoekveld** met lijstkeuzeknopjes, een **trefwoordenlijst** en een **lemmaveld**.

De vorm en de afmetingen van de verschillende onderdelen hangen af van de grootte van het gebruikte scherm. Het DTO komt het beste tot zijn recht op een groot scherm, bij voorkeur in volledige weergavemodus.

Er zijn drie woordenlijsten:

T-N = Twents-Nederlands

N-T = Nederlands-Twents (indien beschikbaar)

Dwl = Deelwoordenlijst T-N (indien beschikbaar)

In het begin is bovenaan het zoekveld te zien van de lijst Twents-Nederlands.

Een andere lijst kan (indien beschikbaar) actueel worden gemaakt met het knopje [N-T] of [Dwl].

Algemeen geldt dat alles wat **blauw** is, geactiveerd kan worden. Menu-items zijn niet blauw, maar uiteraard wel activeerbaar.

Met **activeren** wordt in dit verband aanklikken (met de muis) of aantikken (met de vinger) bedoeld.

Om eenduidig zoeken mogelijk te maken zijn alle trefwoorden gespeld volgens de *Standaard Schriefwijze* (1992). Daarover meer onder *Info – Spelling*.

De volledigheid en de juistheid van de getoonde gegevens kan nergens worden gegarandeerd.

2 Een trefwoord zoeken via het zoekveld

Als er (nog) niets in het zoekveld staat, begint de trefwoordenlijst eronder met het eerste woord *a*. De serie achtervoegsels die daar alfabetisch aan voorafgaat, wordt pas zichtbaar door het bovenste trefwoord te activeren of door een koppelteken (kort liggend streepje) in te voeren in het lege zoekveld.

Woordgegevens (lemma's) zijn te vinden door het begin van een woord letter voor letter in te voeren in het zoekveld en vervolgens het gewenste woord te kiezen in de trefwoordenlijst eronder.

Als er na het toevoegen van een letter in het zoekveld geen passend trefwoord meer is, klinkt er mogelijk een signaal en wordt de toegevoegde letter vanzelf gewist.

In bepaalde gevallen kan er dan een bericht verschijnen, bijvoorbeeld in een tekstballon, met een suggestie voor een andere spelling.

Hierna kan eventueel een andere letter worden toegevoegd, of de voorgaande verwijderd met de wistoets (<x of Backspace of Delete left) enzovoort.

Het hele zoekveld wordt leeg gemaakt met het wiskruisje X rechts. De trefwoordenlijst gaat dan weer naar de beginpositie.

In alle gevallen verschuift het zichtbare deel van de trefwoordenlijst zodanig dat het eerste passende trefwoord op de tweede positie komt te staan.

Klikken op de eerste positie geeft de mogelijkheid terug te stappen in de trefwoordenlijst.

Met de schuifbalk kan een volgend deel van de trefwoordenlijst worden getoond tot aan een beperkt aantal posities verderop.

Door een trefwoord in de lijst te activeren, wordt het bijbehorende lemma getoond.

Om twee opeenvolgende gelijkgespelde trefwoorden in de lijst van elkaar te kunnen onderscheiden, worden erachter de bijbehorende soortafkortingen weergegeven. *Deze worden verklaard onder Info – Afkortingen – Soorten.*

Een **Twents trefwoord** kan behalve letters nog bevatten: punten (in afkortingen), een enkel aanhalingsteken (in samentrekkingen) en koppeltekens (liggend streepje in woordverbindingen, achter voorvoegsels, voor achtervoegsels en in de tweeklank *i-j*).

Drie puntjes achter een trefwoord betekenen dat er een of meer verkortingen in de uitspraak van het woord mogelijk zijn. Deze worden na activering weergegeven bovenaan het bijbehorende lemma achter de meestal oudere, volledige woordvorm.

Een **Nederlands trefwoord** kan behalve letters nog bevatten: punten (in afkortingen) en koppeltekens (liggend streepje in woordverbindingen, achter voorvoegsels en voor achtervoegsels).

3 Het lemma met de trefwoordgegevens

Van een gekozen trefwoord worden de bijbehorende gegevens getoond in het lemmaveld.

In de lijst **Twents-Nederlands** (T-N) en een daarvan afgeleide deelwoordenlijst (Dwl) bevat een lemma achtereenvolgens:

- Een **trefwoord**, bij geval met voorkomende verkortingen, gescheiden door voegwoord of.
- Een **woordsoort** met eventuele woordsoortafhankelijke **aanvullingen**.

Een woordsoort kan bestaan uit een **hoofdsoort** en een **subsoort**, gescheiden door een komma.

Woordsoortaanvullingen kunnen **flexies** zijn, zoals vervoegingen van werkwoorden en verbuigingen van naamwoorden, of de voluit geschreven vorm van afkortingen en samentrekkingen.

In de flexies staat een **tilde** (slangetje) voor het hele trefwoord of de stam daarvan.

- De **toevoegingen**, voorzover ze er zijn en getoond moeten worden. Dit zijn gegevens over de **uitspraak**, de **klemtoon**, de **vindplaatsen** en de selecteerbare, bijbehorende **Bronnen** van het trefwoord zoals vermeld, en verder nog **notities** en mogelijke verbanden met andere **talen**.

- Indien beschikbaar, worden ook nog de selecteerbare, **verwijzende trefwoorden** getoond.
- Hierna volgen één of meer (genummerde) **betekenisgroepen** van het trefwoord en/of een **verwijzing** naar een ander trefwoord.

Een **betekenisgroep** in T-N bevat een aantal verwante Nederlandse **vertalingen**, en meestal **Meer**, dat wil zeggen: een aantal alfabetisch gerangschikte, genummerde Twentse **gebruiksvoorbeelden** waar het trefwoord (of een plaatselijke variant of een flexie ervan) in de betreffende betekenis in voorkomt, met bijbehorende soort, toevoegingen en Nederlandse vertalingen.

Een betekenisgroep kan beginnen met een aantal vindplaatsen en **Bronnen** van het geldende woord (het actuele trefwoord óf een van de hiernaar verwijzende varianten) in de gegeven, specifieke betekenis. Deze **betekenisbronnen** kunnen nogal afwijken van de vindplaatsen en bronnen van het actuele trefwoord (de **woordvormbronnen**). Deze toevoegingen zijn vooral van belang bij woorden die niet in alle delen van Twente dezelfde betekenis hebben, zoals *wicht* dat, afhankelijk van waar je bent, kind of meisje kan betekenen.

In **gebruiksvoorbeelden** worden nog in te vullen zinsdelen weergegeven met twee punten (..) of met de afkortingen van de in te vullen woordsoorten tussen punten, bijvoorbeeld .ww. als dit een volledig werkwoord moet zijn, of .lw. .zn. als hier een lidwoord en een zelfstandig naamwoord wordt verwacht.

Zinsdelen tussen rechte haken [en] zijn optioneel en worden niet altijd vertaald.

Een verticale streep | wordt als of-teken gebruikt.

Aan het eind van een lemma T-N kan een **verwijzing** naar een ander Twents trefwoord staan, beginnend met *Zie*. Bijvoorbeeld van een flexie naar de oorspronkelijke woordvorm, van een plaatselijke variant naar een meer gangbare woordvorm, of van een vervoeging of een samentrekking naar een bijbehorend werkwoord. Het voorgestelde trefwoord kan hier worden geactiveerd.

Achter iedere **vertaling** (van een trefwoord of van een gebruiksvoorbeeld) in T-N kan tussen haakjes een korte toelichting staan, een nadere **precisering** van de gegeven vertaling. De vertaling van bijvoorbeeld *kookn* is *koek* (als ding) terwijl die van *kook* in het Nederlands *koek* (als stof) is.

De opbouw van een lemma in de lijst **Nederlands-Twents** (N-T) is in grote lijnen hetzelfde, maar wijkt op enkele punten af.

Na het Nederlandse **trefwoord** volgt alleen de bijbehorende **woordsoort**. Afhankelijk van het soort trefwoord kan dit alleen de **hoofdsoort** zijn.

Het getoonde **lemma** betreft maar **één betekenis** van het trefwoord. Als een Nederlands trefwoord van dezelfde soort een aantal verschillende betekenissen heeft, dan staat het even vaak in de trefwoordenlijst, en wordt achter de woordsoort in de bijbehorende lemma's een corresponderend **betekenisnummer** getoond.

Een eventuele nadere **precisering** staat in N-T tussen haakjes vóór een Twentse vertaling in plaats van erachter (bij T-N). De vertalingen van het hiervoor genoemde voorbeeld *koek* zijn zo (als ding) *kookn* en (als stof) *kook*.

Iedere Twentse vertaling wordt in N-T gevolgd door een **soort** en de bijbehorende **aanvullingen** en de **toevoegingen**.

In de toevoegingen worden **woordvormbronnen** en **betekenisbronnen** onderscheiden door (...)

De Twentse vertalingen zijn in N-T alfabetisch gerangschikt. De volgorde zegt dus niets over de bruikbaarheid of gangbaarheid van de gegeven vertalingen. Het is aan de gebruiker om uit de getoonde vertalingen de meest bruikbare te kiezen.

Twentse vertalingen die uit een enkel woord bestaan, kunnen door meerdere plaatselijke varianten worden gevolgd, ieder met soort, aanvullingen en toevoegingen.

Verwijzingen naar andere trefwoorden komen in de lijst Nederlands-Twents niet voor.

4 Soorten

Woordsoorten

De woordsoorten die worden weergegeven achter trefwoorden, komen in grote lijnen overeen met de woordsoorten die gebruikelijk zijn voor de Nederlandse taal. De belangrijkste aanvullingen hierop zijn:

- **niet gegeven**. In het algemeen omdat deze soort nog moet worden toegekend.
- **samentrekking**. Twee woorden die gescheiden door een aanhalingsteken als een geheel worden uitgesproken en daarbij verkort of van klank veranderd zijn.
- **afkorting**
- **geen woordsoort**. Woordsoort niet van toepassing. Het toekennen van een woordsoort is bij dit trefwoord niet mogelijk.

Woordsoorten kunnen bestaan uit een **hoofdsoort** en een **subsoort** met eventuele nadere **preciseringsen**.

Eigennamen van landen bijvoorbeeld kunnen nader gepreciseerd worden als het woord niet onzijdig is, maar mannelijk of vrouwelijk.

Overige soorten

Ook aan **gebruiksvoorbeelden** wordt een soort toegekend. Dit kan een gewone **woordsoort** zijn als de uitdrukking kort is en er een goede Nederlandse vertaling van een enkel woord met dezelfde hoofdsoort mogelijk is.

Andere soorten zeggen iets over de bedoeling van het betreffende gebruiksvoorbeeld.

- **afwijkend**. Afwijking of uitzondering op wat volgens de algemene Twentse grammaticale regels te verwachten zou zijn. Bijv. 'mien vaar' (i.p.v. 'mienn vaar')
- **discutabel**. Er is twijfel aan de correctheid van de gegeven uitdrukking. In het algemeen geven notities hierover meer informatie.
- **dubbeluitdrukking**. Hierin wordt ter versterking gebruik gemaakt van een en/of-combinatie van twee vergelijkbare begrippen. Bijv. 'vuur gek en onwies', 'brekn en angoan', 'gin lak of smak'. In dit soort uitdrukkingen is vaak sprake van alliteratie of rijm.
- **gezegde**. Het gebruiksvoorbeeld is een volledige zin, die een typische uitspraak, een spreekwoord, een boerenwijsheid of iets dergelijks weergeeft. Hierbij gaat het dus meer om de inhoud en minder om het gebruikte Twentse idioom. Bijv. 'blekn is nog gen bienn'.
- **idioom**. Opgenomen vanwege het van het Nederlands afwijkende idioom. Bijv. 'dan gif t onze put ok

nog op' (Twentse woordvolgorde)

– **kenspreuk** (schibboletzin).

– **nazin**. Typisch Twentse verkorte herhaling van het vooraf gaande, bijv. '.. en dat doot ze'.

– **overdrachtelijk** gebruikte uitdrukking. Woordcombinaties die een andere uitleg (kunnen) hebben dan de letterlijke betekenis, bijv. 'oonder n droad hen vretn' (vreemdgaan)

– **raadsel**.

– **toelichting**. Het gebruiksvoorbeeld geeft informatie over de betekenis van het trefwoord. Bijv. 'de oogn kraln eer onder de zwarte broenn' bij het trefwoord 'broenn' waaruit blijkt dat dit woord voor wenkbrauwen niets met 'broen' als kleur te maken heeft.

– **understatement**. Eufemisme.

– **uitspraakvoorbeeld**. Hierbij wordt een afwijkende uitspraak weergegeven van een woordcombinatie.

– **vergelijking**. Uitdrukking in de vorm '[zoo] .. as ..', bijv. 'loopn as ne kiefte'.

– **volksrijm**.

– **vaste uitdrukking**. Veelgebruikte, meestal korte woordcombinatie met een specifieke betekenis. Bijv. 'wat oet doon op'.

– **wederkerig**. Werkwoord in combinatie met wederkerig voornaamwoord 'zik' of 'zich'.

– **zepspreuk** in de vorm '., zea .., ...'. Bijv. 'now de melk nog, zea de kat, too har ze n roam al op'.

5 Woordsoortaanvullingen

Achter een trefwoord kunnen, afhankelijk van woordsoort en beschikbaarheid, aanvullingen staan, bijv. vervoegingen of verbuigingen van het trefwoord. Regionale varianten worden daarin gescheiden door een of-teken (verticale streep).

– Een **zelfstandig naamwoord** kan worden gevolgd door **meervoud** en **verkleinwoord**, bijvoorbeeld: hoes *zn.o.* *huze|huuz|huus, huusken*. Het is dus *twee huze, huuz* of *huus*, en *n klean huusken*.

– Een **volledig werkwoord** kan worden gevolgd door **voltooid deelwoord**, **verleden tijd** (derde persoon enkelvoud) en **tegenwoordige tijd** (idem), bijvoorbeeld: doon *ww.s.* *doan|doon, deu|döa, döt*. Dit betekent dus dat *hee t doan* of *doon hef*, dat *hee t doomoals deu* of *döa* en dat *hee t noe döt*. Het voorvoegsel e- van het voltooid deelwoord zoals dat in bepaalde delen van Twente (o.a. Haaksbergen) gebruikelijk is, wordt niet weergegeven.

– Een **bijvoeglijk naamwoord** kan worden gevolgd door **vergroten** en **overtreffende trap** en (vanaf versie 2.20) de **vrouwelijk** en **mannelijk** verbogen vorm, bijvoorbeeld: good *bb.* *better, bes.t, goo|gode, goodn*. Het is dus *t geet better* en *bes* of *best*, *ne goo* of *gode vrouw* en *nen goodn keerl*.

[...]